

Anna Górka-Strzałkowska

<https://orcid.org/0000-0002-6583-9783>

e-mail: agorka@aps.edu.pl

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie, Polska

Dzieciństwo jako autobiograficzna narracja – korczakowskie korzenie i nie tylko...

Childhood as an Autobiographical Narrative –
Korczak's Roots and More...

KEYWORDS

child, childhood,
autobiographical
narrative,
biographical
method, subjectivity

ABSTRACT

The article addresses the issue of childhood understood as an autobiographical narrative created by the child itself. The aim of the text is to reconstruct the idea of childhood as a story about one's own life, in which the child becomes the narrator and author from the perspective of childhood studies. The starting point is Korczak's concept of dialogue and equality in adult-child relations, developed in the context of qualitative and biographical research. The method of narrative and biographical analysis was used, including the interpretation of memoirs, diaries, letters and children's statements as sources of socio-cultural knowledge. The argument shows the evolution of the approach from traditional, 'adult' reconstruction of biographies to a 'new' biographical method based on dialogue, relationality and the subjectivity of the child. The analysis includes examples from Korczak to contemporary research on childhood in extreme situations and narratives of everyday life. The results indicate that children's autobiographies reveal the subjective, emotional dimension of experiences and constitute fully-fledged cultural texts. The conclusions emphasise the need for ethical partnership in research involving children and for recognising their voice as a source of knowledge about society. It is recommended to develop participatory and narrative methods in pedagogy and to take the child's perspective into account in scientific reflection and educational practice.

SŁOWA KLUCZE ABSTRAKT

dziecko,
dzieciństwo,
narracja
autobiograficzna,
metoda
biograficzna,
podmiotowość

Artykuł podejmuje problematykę dzieciństwa rozumianego jako narracja autobiograficzna tworzona przez samo dziecko. Celem tekstu jest rekonstrukcja idei dzieciństwa jako opowieści o własnym życiu, w której dziecko staje się narratorem i autorem w perspektywie *childhood studies*. Punkt wyjścia stanowi korczakowska koncepcja dialogu i równości w relacji dorosły–dziecko, rozwijana w kontekście badań jakościowych i biograficznych. Zastosowano metodę analizy narracyjnej i biograficznej, obejmującą interpretację pamiętników, dzienników, listów i wypowiedzi dzieci jako źródeł poznania społeczno-kulturowego. Wywód ukazuje ewolucję podejścia, od tradycyjnej, „dorosłej” rekonstrukcji biografii ku „nowej” metodzie biograficznej, opartej na dialogu, relacyjności i podmiotowości dziecka. Analiza obejmuje przykłady od Korczaka po współczesne badania nad dzieciństwem w sytuacjach granicznych i narracjami codzienności. Wyniki wskazują, że dziecięce autobiografie ujawniają subiektywny, emocjonalny wymiar doświadczeń i stanowią pełnoprawne teksty kultury. Wnioski akcentują konieczność etycznego partnerstwa w badaniach z udziałem dzieci oraz uznania ich głosu za źródło wiedzy o społeczeństwie. Rekomenduje się rozwijanie metod partycypacyjnych i narracyjnych w pedagogice oraz uwzględnianie perspektywy dziecka w refleksji naukowej i praktyce edukacyjnej.

Wstęp

Philippe Aries (1995) wskazywał, że dzieciństwo nie jest kategorią uniwersalną, lecz historycznie zmienną, zależną od kultury i instytucji społecznych. Współcześnie postrzega się je jako konstrukt społeczno-kulturowy, w którym dziecko aktywnie tworzy własny świat znaczeń. Buduje swój *Lebenswelt* (świat przeżywany) na podstawie osobistych doświadczeń, norm, zasad, a także własnych wizji i wyobrażeń. Barbara Smolińska-Theiss (2014) podkreśla, że dzieciństwo to świat społeczny dziecka, tworzony i doświadczany przez dziecko. Dzieciństwo można rozumieć jako narrację autobiograficzną, w której dziecko interpretuje i porządkuje własne doświadczenia. Narracja to nie tylko forma komunikacji, lecz także intencjonalna wypowiedź i sposób rozumienia oraz porządkowania doświadczeń, dzięki którym dziecko nadaje sens własnemu życiu. Dziecięce opowieści, dzienniki i pamiętniki mają więc charakter biograficzny, ujawniają osobiste przeżycia i wzmacniają podmiotowość (Trzebiński, 2008; Richardson, 2000; Straś-Romanowska, 2010).

Wprowadzenie perspektywy dziecka do badań biograficznych, inspirowane badaniami jakościowymi (Denzin i Lincoln, 2011; Becker, 2009), pedagogiką humanistyczną (Suchodolski, 1990; Kwiecieński, 1995) oraz refleksją nad dzieciństwem jako

konstruktem społecznym i kulturowym (James i Prout, 2015; Jenks, 2009; Corsaro i Everitt, 2023) przyniosło istotną zmianę podejścia badawczego, która dokonała się i wciąż rozwija się w badaniach nad dzieckiem i dzieciństwem. Współczesne badania nad dzieciństwem odchodzą od relacjonowania go przez dorosłych jako zewnętrznych obserwatorów na rzecz poznawania świata dzieci poprzez ich własne narracje. Wyłoniła się „nowa” metoda biograficzna, oparta na dialogu, relacyjności i uznaniu dziecka za równorzędnego partnera badania. Jak podkreśla Danuta Lalak (2010), człowiek staje się podstawowym źródłem wiedzy o sobie, a narracja przestrzenią współtworzenia znaczeń między badaczem a uczestnikiem. Paulina Bunio-Mroczek (2021) i Joanna Zwiernik (2018) wskazują, że poznanie rodzi się w dialogu i współobecności, opartych na zaufaniu i szacunku. W takim ujęciu głos dziecka, obecny w pamiętnikach, dziennikach i opowieściach, staje się autentyczną narracją autobiograficzną. Współczesne zwroty metodologiczne w badaniach biograficznych nad dzieciństwem, akcentujące dialogiczność i podmiotowość uczestnika, znajdują swoje wcześniejsze zapowiedzi w refleksji Korczaka, który konsekwentnie uznawał dziecko za autora własnej narracji i równorzędnego partnera w procesie poznawania świata społecznego (Korczak, 1978).

Artykuł otwiera nowe spojrzenie na metodę biograficzną, wychodząc od korczakowskiej idei głosu dziecka i dzieciństwa widzianego z perspektywy autobiograficznej. Dziecięce wypowiedzi, pamiętniki, dzienniki, listy czy opowieści stają się nie tylko dokumentami epoki, lecz także biografiami, w których dzieci same konstruują narrację o swoim życiu. Biografia, rozumiana za Alheitem (2015) jako „bieg życia” osadzony w strukturach instytucjonalnych, ukazuje subiektywne doświadczenia jednostki. Potrzeba badań biograficznych z dziećmi wynika zarówno ze zmian w postrzeganiu dzieciństwa, jak i z przeobrażeń współczesnej pedagogiki (Męczkowska-Christiansen, 2010). Artykuł wpisuje się w nurt badań nad dzieciństwem, w których centralne miejsce zajmuje podmiotowa perspektywa dziecka. Dzieciństwo rozumiane jest tu nie jako etap rozwoju opisywany z zewnątrz, lecz jako biografia i autobiografia tworzona przez samo dziecko poprzez język, doświadczenie i narrację. Badanie koncentruje się na indywidualnym głosie dziecka, jego emocjach i sposobach interpretowania świata.

Dziecko jest podmiotem i narratorem własnego dzieciństwa. Pytanie o narodziny idei dzieciństwa jako narracji autobiograficznej prowadzi do tradycji pedagogiki korczakowskiej. Celem metodologicznym artykułu jest rekonstrukcja dzieciństwa jako narracji autobiograficznej, pokazanie, jak dzieci tworzą opowieści o swoim życiu, konstruują tożsamość i wyrażają emocje własnym językiem. Teoretycznie chodzi o ukazanie, kiedy i dlaczego pojawiła się idea „głosu dziecka” oraz jakie otworzyła perspektywy poznawcze. Janusz Korczak jako pierwszy oddał głos dziecku, dostrzegając jego sposób mówienia, wątpliwości i pytania o świat. Nie udzielał odpowiedzi, lecz wprowadzał postawę dialogiczną, w której dziecko i dorosły stają się równorzędnymi partnerami (Smolińska-Theiss, 2014, s. 161–162). Dialog u Korczaka jest postawą, formą

komunikacji i jednocześnie treścią wychowawczą. Jako pierwszy stworzył dzieciom przestrzeń do swobodnego wypowiadania się o własnym życiu, rozmawiając z nimi z szacunkiem, jak równy z równym (Smolińska-Theiss, 2014, s. 164–165). Traktował rozmowę nie tylko jako porozumienie, lecz także narzędzie wychowawcze, zachęcając dzieci do samodzielnego opisywania swoich przeżyć i refleksji, co dało początek dziecięcej autobiografii. W tym ujęciu dziecko jest narratorem własnych doświadczeń, a jego indywidualny głos i emocje potwierdzają podmiotowość autora (Cieński, 1992, s. 15). Takie podejście pozwala dostrzec wartość indywidualnych przeżyć i spojrzeń, a także oddaje podmiotowość dziecka jako autora swojej historii. Jego słynne korczakowskie „dziecko przemówiło” nie było jedynie retorycznym gestem, Janusz Korczak jako lekarz, pedagog, pisarz, a przede wszystkim etyczny praktyk nie tylko zabiegał o prawa dziecka, ale też fundamentalnie przeformułował relację dorosły – dziecko, proponując podejście dialogiczne, równościowe i narracyjne. Kluczowym aspektem jego podejścia było dostrzeżenie wartości dziecięcej wypowiedzi niezależnie od jej formy: ustnej, pisemnej, spontanicznej czy zredagowanej. W „twórczej niewiedzy”, jak pisze Michel Kirchner, Korczak odnajdywał w wypowiedziach dziecka nie tyle gotowe odpowiedzi, ile ślady innego rozumienia świata: intuicyjnego, emocjonalnego, zmysłowego (Kirchner, 1997).

Dziecko przemówiło...

Słowa Janusza Korczaka „Dziecko-artysta przemówiło językiem własnym” wyrażają jego głęboki szacunek dla dziecka jako twórcy i autora własnej biografii. Korczak stworzył przestrzeń, w której dzieci mogły mówić własnym, autentycznym językiem, stając się nie tylko obserwatorami, lecz współtwórcami świata poprzez swoją narrację.

Janusz Korczak, wcześniej kreujący dziecięce postacie w utworach takich jak *Dziecko salonu* czy *Dzieci ulicy*, konsekwentnie budował model literackiego dialogu z dzieckiem, ukazując je jako bohatera zdolnego do refleksji i zadziwienia światem. W książkach *Dziecko salonu* (1906), *Moški*, *Joski i Srule* (1910) oraz *Józki, Jaśki i Franki* (1911) narrator pełni funkcję kronikarza dziecięcego świata. Obserwuje zabawy, rozmowy i konflikty. W *Kiedy znów będę mały* (1925) dorosły narrator staje się dzieckiem i na nowo doświadcza rzeczywistości. W *Królu Maciusiu Pierwszym* (1923b) i *Królu Maciusiu na wyspie bezludnej* (1923a) narracja trzeciosobowa prowadzona jest z perspektywy dziecka, a w *Kajtusiu Czarodzieju* (2023/1935) zewnętrzny narrator ukazuje świat dziesięcioletniego chłopca pełen marzeń i lęków. Z kolei *Feralny tydzień* (1914) to autobiograficzna, pełna humoru i szczerości relacja chłopca opisującego własne niepowodzenia i emocje. Korczak tworzy literacki świat dziecka widziany od wewnątrz, świat jego emocji, logiki i wrażliwości. Powaga dziecięcych uczuć staje się

równoważna doświadczeniom dorosłych, a język narzędziem oporu, godności i dialogu. Jako pierwszy dostrzega potrzebę oddania głosu dziecku mówiącemu własnym językiem, myślącemu i reagującemu autentycznie. Włącza dziecięcą perspektywę, stosując narrację dialogiczną, bliską idei autobiografii dziecięcej, w której dziecko staje się autorem własnej opowieści. Najpełniej realizuje to we *Wspomnieniach z malenkości* (Rogowska-Falska, 1924), powstałych w internacie „Nasz Dom” w Pruszkowie i spisanych przez Marynę Falską. Wychowankowie opowiadają tu o swoim życiu bez dorosłej stylizacji. To pierwsze autentyczne dziecięce narracje odsłaniające ich doświadczenia, krzywdy i sprawczość. Korczakowskie *Wspomnienia z malenkości* wydobywają dzieci ze świata ciszy (Smolińska-Theiss, 2014, s. 43–44). Kolejnym krokiem w urzeczywistnianiu idei podmiotowości dziecka był *Mały Przegląd* (od 1926), gazeta tworzona przez dzieci i dla dzieci. Korczak zachęcał wychowanków do pisanie listów, w których mogli swobodnie wyrażać emocje i obserwacje codzienności. Dziecięce pamiętniki, zapiski i listy stawały się narzędziem emancypacji i wyrazem prawa do mówienia własnym głosem. Tak Korczak zapoczątkował pedagogikę narracyjną – podejście, w którym poznanie dokonuje się poprzez opowieść, a każde dziecko staje się twórcą swojej historii i interpretatorem świata.

Narracja autobiograficzna jako forma poznania

Narracja oznacza mówienie, relacjonowanie, to forma komunikacji o wartości biograficznej zarówno z innymi, jak i z samym sobą. Dziecko, opowiadając o własnej historii, podejmuje próbę jej zrozumienia i redefinicji, co sprzyja budowaniu tożsamości, rozwijaniu języka opisu przeżyć oraz wzmacnianiu podmiotowości. Narracja dziecięca ujawnia indywidualne doświadczenia, relacje i sposoby radzenia sobie z wyzwaniami, stając się narzędziem poznania i tworzenia codziennej rzeczywistości. Narracja autobiograficzna pozwala na retrospekcję, refleksję i dialog z samym sobą. Umożliwia przepracowanie trudnych doświadczeń, reinterpretację przeszłości i potwierdzenie własnego, podmiotowego istnienia, pełniąc tym samym funkcję terapeutyczną (Krawczyk-Bocian, 2019).

W tym kontekście narracja autobiograficzna staje się nie tylko indywidualnym narzędziem refleksji, ale również ważnym elementem w rozwoju badań nad dzieciństwem, które od lat 80. XX wieku zaczęły konsekwentnie odchodzić od analizowania dzieciństwa wyłącznie z perspektywy dorosłych na rzecz dostrzegania dzieci jako autorów własnych opowieści i pełnoprawnych podmiotów poznania. Perspektywa *childhood studies* otworzyła drogę do interpretowania autobiograficznych wypowiedzi dzieci jako źródła wiedzy o ich doświadczeniach, sposobach konstruowania tożsamości i uczestnictwa w życiu społecznym z ich punktu widzenia. Jak zauważa

Paulina Bunio-Mroczek (2021), poznanie dziecka i jego świata nie dokonuje się poprzez zewnętrzną obserwację, lecz poprzez relację i dialog, w których współtworzy sens i znaczenia własnej opowieści. Takie podejście znajduje szczególne zastosowanie w badaniach nad dzieciństwem doświadczanym w sytuacjach granicznych, gdzie opowieść dziecka staje się świadectwem przeżycia i formą ocalenia siebie. W większości przypadków są to badania nad sytuacją dziecka w warunkach skrajnych: bieda, głód, włoczęgostwo, dzieci wojny, dzieci gułagu, dzieci robotnicy. Badania Heleny Radlińskiej i Aleksandry Majewskiej wpisywały się w tradycję pedagogiki społecznej, łączące diagnozę środowiska z praktyką pomocową. Radlińska (1961) stworzyła podstawy badań terenowych stosowanych w pracy z grupami zagrożonymi wykluczeniem. Jej uczennica Majewska dokumentowała m.in. warunki życia dzieci z rodzin bezrobotnych na warszawskiej Woli oraz losy dzieci w rodzinach zastępczych w Łodzi. Analizy te, łączące dane ilościowe z narracjami dzieci i matek, stanowią cenne świadectwo epoki, nacechowane etycznym zaangażowaniem i wrażliwością na los dziecka (Smołińska-Theiss i Theiss, 2020). Podobny charakter miały badania Marii Librachowej (1934) zawarte w pracy *Dziecko wsi polskiej*, w której autorka ukazała trud codziennego życia dzieci chłopskich, ich przedwczesne obciążenie pracą i ograniczony dostęp do edukacji. Było to jedno z pierwszych opracowań systematycznie wprowadzających do dyskursu naukowego problematykę dziecka wiejskiego, dotąd niemal niewidocznego w badaniach i polityce społecznej.

W czasie II wojny światowej i po jej zakończeniu badania skoncentrowały się na doświadczeniach dzieci dotkniętych wojną, osadzonych w obozach, przesiedlanych, osieroconych czy wcielanych do armii. Powstawały studia nad „dzieckiem i wojną”, dokumentujące straty, traumy i strategię. W późniejszym okresie analizowano losy „dzieci Stalina”, „dzieci Hitlera” czy „dzieci gułagu”, opierając się głównie na wspomnieniach, listach i dokumentach, które pozwalały odtworzyć doświadczenia dzieci w realiach totalitaryzmów. Do nurtu badań nad dzieciństwem w sytuacjach skrajnych nawiązuje Małgorzata Michel, analizując „dzieci ulicy”, dzieci doświadczających przemocy, zaniedbania i wykluczenia społecznego. Jej prace ukazują, jak w realiach transformacji ustrojowej stają się one „niewidzialne” w przestrzeni publicznej, a ich narracje stanowią cenne źródło o mechanizmach marginalizacji (Michel, 2016, 2025). W książce *Gry uliczne w wykluczenie społeczne w przestrzeni miejskiej* (2016) dzieciństwo jawi się zarówno jako przestrzeń wykluczenia, jak i alternatywnej wspólnotowości. Najnowsze badania Michel (2025) podkreślają, że „uwidzialnianie” dzieci oznacza nie tylko opis ich doświadczeń, lecz także nadanie im prawomocności w dyskursie społecznym.

W tym nurcie sytuują się badania etnograficzne nad dzieciństwem (Maciejewska-Mroczek i Witeska-Młynarczyk, 2023; Schmidt, 2018), badania historyczne (Kosher i in., 2016, s. 9–15; Theiss, 2006), socjalne, badania w perspektywie ekonomii społecznej, badania nad zdrowiem dzieci (raport FDDS – Sajkowska i Szredzińska, 2022;

Rzecznik Praw Dziecka, 2023), badania nad prawami dziecka (Bourke, 2023), nad przemocą (Makaruk i in., 2023; Gershoff i in., 2017) czy kondycją psychofizyczną (Kluczyńska i Sokołowska, 2023; Sajkowska i Szredzińska, 2022; NIK, 2023). Stanowią one obszerną, wielowątkową diagnozę sytuacji dziecka.

W centrum moich poszukiwań są nieliczne prace, w których to same dzieci mówią o swoim losie. Jest to nurt dziecięcych badań narracyjnych, badań autobiograficznych. Nie ma on zbyt wielkiej reprezentacji. Sięga korzeniami do pedagogiki Janusza Korczaka, w późniejszym okresie koncentruje się na dziecięcych narracjach skrajnych, np. *W czterdziestym nas matko, na Sybir zesłali* (Gross i Grudzińska-Gross, 1983) czy pamiętnik Anny Frank (1957). Nurt ujmujący dziecko jako podmiot i narratora ma charakter pedagogiczny, ale budzi liczne kontrowersje metodologiczne. Z tego powodu bywa różnie klasyfikowany, raz jako literatura dziecięca, a innym razem jako dokumentacja dziecięcej historii.

Dziecko – świadek historii

Współczesne pamiętnikarstwo stanowi cenne źródło dla badań biograficznych. Zakorzenione w tradycji jakościowej, analizuje dokumenty osobiste, takie jak pamiętniki, autobiografie czy listy, by uchwycić subiektywny wymiar ludzkiego doświadczenia (Włodarek i Ziółkowski, 1990). W badaniach nad doświadczeniami wojennymi dziecięce narracje ujawniają zarówno fakty historyczne, jak i emocjonalny wymiar przeżyć. Pozwalają zobaczyć codzienność konfliktu oczami dziecka, pełną szczegółów, emocji i indywidualnych interpretacji. Docierają do jego wrażliwości, języka i logiki opowieści.

Polskie badania nad martyrologią wojenną dzieci prowadzone są w różnych perspektywach: psychologicznej, pedagogicznej, historycznej, socjologicznej, medycznej i kulturowej oraz w odmiennych kontekstach polityczno-społecznych. Obejmują one zarówno analizy losów dzieci w czasie wojny i tzw. dzieci syberyjskich (Theiss, 2012), jak i wspomnienia dorosłych rekonstruujących własne dzieciństwo. Na tym tle wyróżnia się nurt świadectw, w których same dzieci stają się bezpośrednimi narratorami historii. Szczególne znaczenie mają tu pionierskie badania Stefana Szumana oparte na analizie dziecięcych rysunków i wypracowań z konkursu *Moje osobiste wspomnienia z czasów wojny i okupacji* oraz *Co zdarzyło się w mojej rodzinie i u naszych krewnych podczas wojny i okupacji*, ukazujących najtragiczniejsze doświadczenia wojenne (Szuman, 1946).

O swoim dzieciństwie naznaczonym traumą wojenną pisały dzieci w książce *W czterdziestym nas Matko na Sybir zesłali* (Gross i Grudzińska-Gross, 1983). Zawiera ona autentyczne wypowiedzi, zapisy ich przeżyć oraz wspomnienia, które ukazują codzienność zesłań w perspektywie osobistych historii: „Nas zabrali z Polsko do Rosji

za to, że Tatuś był dobrym Polakiem”. Fragmenty te pozwalają dostrzec dramatyzm sytuacji oczami najmłodszych świadków historii, a jednocześnie zachowują unikalny, emocjonalny wymiar dziecięcej narracji (Gross i Grudzińska-Gross, 1983). Coraz większą wartość zyskują wypowiedzi dzieci, stanowiące jednocześnie zapis ich doświadczeń oraz świadectwo mierzenia się z wyzwaniami trudnej codzienności i realiów swoich czasów. Zauważy to później Stefan Baley (1948), Ludwik Bandura (2004), Jan T. Gross i Irena Grudzińska-Gross (1983) czy znacznie później Wiesław Theiss (1992). W tym kontekście można odczytywać również dziennik Anne Frank (1957). Zapis codzienności ukrywającej się dziewczyny, będący jednocześnie świadectwem jej wewnętrznego świata i formą oporu wobec zapomnienia. Między 1942 a 1944 rokiem Anne opisywała lęki, marzenia i relacje z bliskimi, przekształcając prywatne zapiski w świadectwo wojennych doświadczeń. Dziennik stał się nie tylko kroniką dojrzewania, lecz także autentycznym dokumentem Zagłady. Podobnie inne dziecięce relacje, rysunki, listy czy zapiski ukazują współudział dzieci w tworzeniu historii i codzienności (Smolińska-Theiss, 2014, s. 45).

Dziecko i codzienność

Analiza dziecięcych wspomnień, pamiętników i narracji ukazuje, że codzienne doświadczenia odsłaniają ważne treści wychowawcze, emocjonalne i społeczne, pozwalając lepiej zrozumieć dzieciństwo w jego historyczno-kulturowym kontekście. W artykule wyróżniłam dwa nurty pamiętnikarstwa dziecięcego, biorąc pod uwagę treści i funkcję tych zapisów: nurt naukowy, w którym pamiętnik stanowi źródło poznania biograficznego, oraz nurt reportażowo-historyczny, który odgrywa rolę świadectwa epoki i doświadczeń zbiorowych.

Literatura naukowa – pamiętnik jako źródło poznania biograficznego

W tym nurcie mieszczą się badania traktujące pamiętniki, dzienniki i autobiografie jako źródła empiryczne poznania dzieciństwa z perspektywy samych uczestników. Książka *Mieliśmy kilkaset siostr i braci* Ryszarda Abramowicza, Stefana Bratkowskiego i Romana Wójcika (1984) ukazuje codzienność Państwowego Zakładu Wychowawczo-Naukowego w Krzeszowicach poprzez wspomnienia wychowanków i wychowawców, tworząc pełny obraz życia wspólnoty (Theiss, 1988, s. 136). Do tego środowiska powraca Małgorzata Michel w książce *Pałacowe dzieci* (2020), łącząc analizę pedagogiczną z relacjami byłych wychowanków i ukazując humanistyczny wymiar wychowania opartego na dialogu i szacunku. Podobny kierunek reprezentują badania Stefana Szumana (1933), który w młodzieżowych dziennikach dostrzegał cenne

źródło wiedzy o psychice, emocjach i procesie kształtowania osobowości (Theiss, 1988, s. 134). Pamiętniki te stanowią nie tylko źródło faktów, lecz także zapis osobistych przeżyć i refleksji. Romana Miller w książce *Proces wychowania i jego wyniki* (1966) analizowała pamiętniki młodych ludzi w Polsce Ludowej jako wgląd w ich myślenie, wartości i relacje, ukazując proces wychowania z perspektywy samych wychowanków. W tym samym duchu ks. Janusz Tarnowski kontynuował korczakowską ideę zapisywania i badania dziecięcych narracji. Jego cykl zeszytów *Ryby i dzieci głosu nie mają* dokumentuje dialog pedagogiczny, zapis rozmów i pytań kierowanych do dorosłych oraz do Boga (Tarnowski, 1998). Współczesne badania, w których uczniowie prowadzili pamiętniki o swojej codzienności, potwierdzają aktualność tego podejścia, ukazując znaczenie prawa dziecka do głosu i refleksji nad etyką badań autobiograficznych (Górka-Strzałkowska, 2024). Literatura pamiętnikarska ma wymiar naukowy, gdyż pozwala poznawać dzieciństwo poprzez analizę autentycznych narracji, w których dzieci interpretują własne doświadczenia i nadają im sens. Badania (Sansone i in., 2021; Michelson, 2024; Fivush, 2018) potwierdzają, że dziecięce dzienniki zachowują oryginalny język i perspektywę autora, ujawniając proces kształtowania tożsamości i znaczeń rzeczywistego głosu dziecka jako pełnoprawnego tekstu kultury.

Literatura reportażowa i historyczna – pamiętnik jako świadectwo epoki

Drugi nurt literatury pamiętnikarskiej obejmuje publikacje reportażowe i historyczne, w których zapiski osobiste stanowią źródło wiedzy o losach zbiorowych. Przykładem jest książka Magdaleny Kopeć *Pastuszkowie, gazeciarze, tkacze. Jak zmuszano dzieci do pracy* (2025), ukazująca dzieciństwo najmłodszych pracujących i wykluczonych, przywracająca pamięć o ich doświadczeniach. W tym nurcie mieszczą się także opracowania definiujące status poznawczy pamiętnika. Danuta Lalak i Aneta Ostaszewska (2016) podkreślają jego społeczne zakorzenienie. Cieński (1992) wskazuje na związek z faktami historycznymi, a Hernas (1976) zwrócił uwagę na indywidualny wymiar emocji i doświadczeń autora. Współczesna literatura pamiętnikarska przeżywa renesans. Obok tradycyjnych pamiętników pojawiają się blogi i dzienniki internetowe, które dokumentują codzienność w nowym stylu. Fotografie, wpisy i relacje stają się współczesną formą „pamiętnika codzienności” (Garbula, 2023, s. 23).

Dzieciństwo z perspektywy biograficznej

Badania dotyczące dzieciństwa powinny mieć charakter inkluzyjny i partycypacyjny, oparty na przyjaznych metodach, takich jak: rysunek, zabawa czy opowiadanie historii (Soffer i Ben-Arieh, 2014), na etycznym partnerstwie z dorosłymi badaczami

(Ben-Arieh, 2005; Mason i Danby 2011; O'Reilly i in., 2013; Greig i in., 2013; Dahl, 2014) oraz postrzeganiu dzieci jako współbadaczy i współpracowników w realizacji projektów badawczych. W tym kontekście naturalnym rozwinięciem podejścia partycypacyjnego staje się narracja autobiograficzna, która umożliwia poznanie dzieciństwa poprzez osobiste opowieści. Narracja biograficzna, wywodząca się z socjologii i pedagogiki XX wieku, początkowo służyła opisywaniu życia jednostki w kontekście społecznym. Rozwijana w szkole chicagowskiej i przez polskich uczniów Floriana Znanieckiego, Józefa Chałasińskiego i Jana Szczepańskiego, opierała się na analizie dokumentów osobistych, takich jak autobiografie, pamiętniki czy listy, stanowiących źródło wiedzy o subiektywnym wymiarze doświadczenia (Szczepański, 1971). W klasycznym ujęciu miała charakter hierarchiczny, badacz interpretował i porządkował cudze biografie. Współczesna, dialogiczna metoda biograficzna przesuwa akcent na podmiotowość narratora, zakłada partnerską relację i poszanowanie jego języka oraz emocji. W badaniach nad dzieciństwem obejmuje analizę dziecięcych autobiografii, w których najmłodsi konstruują opowieść o sobie, porządkują doświadczenia i nadają im znaczenia (Jarosz, 2016; Brzozowska-Brywczyńska, 2014). Dzieci występują tu jako badacze własnego życia, a ich narracje traktowane są jako autonomiczne teksty kultury, odsłaniające świat widziany z dziecięcej perspektywy (Wasilewska, 2013). Współczesna metoda biograficzna pozwala odczytywać dziecięce narracje z poszanowaniem ich języka, struktury i emocji. W odróżnieniu od dawnych, hierarchicznych praktyk, zakłada partnerską relację z narratorem, także dzieckiem, traktując jego świadectwa nie jako materiał badawczy, lecz jako autonomiczne teksty kultury ukazujące świat z dziecięcej perspektywy.

Tab. 1. Tradycyjna i współczesna metoda biograficzna w badaniach z udziałem dzieci.

Kryterium	„Stara” metoda biograficzna	Nowa metoda biograficzna (z głosem dziecka)
Cel badania	Rekonstrukcja obiektywnej historii życia.	Zrozumienie subiektywnego doświadczenia dziecka.
Paradygmat	Pozytywistyczny – dążenie do jednej „prawdy”.	Interpretatywny – akceptacja wielości perspektyw.
Rola badacza	Ekspert, selekcjonuje i interpretuje dane.	Współuczestnik, tworzy przestrzeń dla narracji dziecka.
Rola dziecka	Obiekt badań, głos filtrowany przez dorosłych.	Podmiot i autor własnej opowieści.
Źródła danych	Archiwa, zapisy instytucjonalne.	Autentyczne narracje dzieci: rysunki, dzienniki, zdjęcia.

Kryterium	„Stara” metoda biograficzna	Nowa metoda biograficzna (z głosem dziecka)
Strategie badawcze	Wywiady formalne, analiza dokumentów.	Metody partycypacyjne: <i>photovoice</i> , <i>storytelling</i> , mapy miejsc.
Etyka badań	Prywatność, kompletność rekonstrukcji.	Dobrostan dziecka, prawo do narracji i wycofania się.
Interpretacja	Perspektywa dorosłego badacza.	Wspólna interpretacja z dzieckiem, otwarta na znaczenia.
Efekt końcowy	Biografia w trzeciej osobie.	Narracja w pierwszej osobie, autentyczny język dziecka.

Źródło: Opracowanie własne.

Wnioski

Warto zauważyć, że choć Korczak działał na długo przed ukonstytuowaniem się metodologii badań narracyjnych jako nurtu akademickiego, to jego spojrzenie na dzieciństwo wyprzedzało współczesne założenia metodologiczne. Podejście to oparte na dialogu i równości zapowiada współczesne założenia badań biograficznych, w których dziecko staje się narratorem i świadkiem własnego życia. W duchu korczakowskim badacz nie tylko analizuje dziecięce wypowiedzi, lecz uczy się je naprawdę słyszeć, bez filtrowania przez dorosłą interpretację.

Dziecięce pamiętniki i autobiografie ukazują świat takim, jakim jest on w ich przeżyciu, bez stylizacji, z autentycznym językiem i emocją. Stanowią one pełnoprawne teksty kultury, odsłaniające zarówno subiektywny wymiar doświadczeń, jak i ich kontekst społeczno-historyczny. Współczesna metoda biograficzna przesuwając akcent z obiektywnego opisu faktów na interpretatywne czytanie dziecięcych tekstów, a dziecko przestaje być obiektem badań, stając się ich współautorem.

Bibliografia

- Abramowicz, R., Bratkowski, S. i Wójcik, R. (1984). *Mieliśmy kilkaset siostr i braci*. „Książka i Wiedza”.
- Alheit, P. (2015). Teoria biografii jako fundament pojęciowy uczenia się przez całe życie. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, 18(4/72), 23–36.
- Aries, P. (1995). *Historia dzieciństwa. Dziecko i rodzina w dawnych czasach* (M. Ochab, tłum.). „Marabut”.

- Babicki, Z. i Theiss, W. (2024). *Dziecko i dzieciństwo w sytuacji zagrożenia kryzysem – kontekst wojny*. Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Baley, S. (1948). *Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka*. Książnica-Atlas.
- Bandura, L. (2004). *Wpływ wojny na psychikę dzieci i młodzieży (fragment rozprawy doktorskiej z 1950 roku)*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Becker, H.S. (2009). How to find out how to do qualitative research. *International Journal of Communication*, 3. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/550>
- Ben-Arieh, A. (2005). Where are the children? Children's role in measuring and monitoring their well-being. *Social Indicators Research*, 74(3), 573–596. <https://doi.org/10.1007/s11205-004-4645-6>
- Bourke, R. (2023). Children's rights and their evidence as a force for inclusion in uncertain times. *Frontiers in Education*, 8. <https://doi.org/10.3389/educ.2023.1027493>
- Brzozowska-Brywczyńska, M. (2014). Dziecięce obywatelstwo: kilka refleksji na marginesie idei dziecięcej partycypacji. *Folia Sociologica*, 49, 11–27.
- Bunio-Mroczek, P. (2021). Badania skoncentrowane na dzieciach, badania z udziałem dzieci, dzieci jako badacze. Etyczne i metodologiczne aspekty badań prowadzonych w nurcie nowej socjologii dzieci i dzieciństwa. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 17(4), 6–26. <https://doi.org/10.18778/1733-8069.17.4.01>
- Cieński, A. (1992). *Pamiętniki i autobiografie światowe*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Corsaro, W.A. i Everitt, J.G. (2023). *The sociology of childhood*. SAGE Publications.
- Dahl, A. (2014). *Children as researchers: We have a lot to learn*. W: G.B. Melton, A. Ben-Arieh, J. Cashmore, G.S. Goodman i N.K. Worley (red.), *The SAGE handbook of child research* (s. 593–618). SAGE Publications.
- Denzin, N.K. i Lincoln, Y.S. (red.). (2011). *The SAGE handbook of qualitative research*. SAGE.
- Fivush, R. (2018). *Family narratives and the development of an autobiographical self: Social and cultural perspectives on autobiographical memory*. Routledge.
- Frank, A. (1957). *Dziennik Anny Frank. 12 czerwca 1942 – 1 sierpnia 1944* (Z. Jaremkó-Pytowska, tłum.). Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Garbula, J.M. (2023). *Edukacja przegranych. Fenomen narracji pamiętnikarskich*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Gershoff, E.T., Lee, S.J. i Durrant, J.E. (2017). Przeciwdziałanie stosowaniu kar fizycznych przez rodziców – obiecujące strategie interwencji. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 16(4), 166–204. <https://dzieckokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/view/689>
- Górka-Strzałkowska, A. (2024). School citizenship – children's voices during the pandemic and the war in Ukraine, *Forum Pedagogiczne*, 14(2.1), 215–227. <https://doi.org/10.21697/fp.2024.2.1.16>
- Greig, A., Taylor, J. i MacKay, T. (2013). *Doing research with children: A practical guide*. SAGE.
- Gross, J.T. i Grudzińska-Gross, I. (red.). (1983). „W czterdziestym nas Matko na Sibir zeszali”. *Polska a Rosja 1939–42*. Aneks.
- Hernas, C. (1976). *Barok*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- James, S. i Prout, A. (2015). A new paradigm for the sociology of childhood? Provenance, promise and problems. W: A. James i A. Prout (red.), *In constructing and reconstructing childhood* (s. 6–28). Routledge.
- Jarosz, E. (2016). Partycypacja dzieci a rozwój zaangażowania obywatelskiego. *Pedagogika Społeczna*, 15(2/60), 67–87.
- Jenks, C. (2009). Constructing childhood sociologically. W: M.J. Kehily (red.), *An introduction to childhood studies* (s. 93–111). McGraw-Hill.
- Kirchner, M. (1997). *Von Angesicht zu Angesicht. Janusz Korczak und das Kind*. Agentur Dieck.
- Kluczyńska, S. i Sokołowska, E. (2023). Zdrowie psychiczne dzieci i młodzieży w Polsce – wyzwania i rekomendacje. *Psychologia Wychowawcza*, 69(27), 67–77. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0054.0911>
- Kopeć, M. (2025). *Pastuszkowie, gazeciarze, tkacze. Jak zmuszano dzieci do pracy*. Wielka Litera.
- Korczak, J. (1906). *Dziecko salonu*. Nakładem Księgarni Powszechnej.
- Korczak, J. (1910). *Moški, Joski i Srule*. Fundacja Nowoczesna Polska.
- Korczak, J. (1911). *Józki, Jaśki i Franki*. Fundacja Nowoczesna Polska.
- Korczak, J. (1923a). *Król Maciuś na wyspie bezludnej*. Towarzystwo Wydawnicze.
- Korczak, J. (1923b). *Król Maciuś Pierwszy*. Towarzystwo Wydawnicze.
- Korczak, J. (1925). *Kiedy znów będę maty*. J. Mortkowicz.
- Korczak, J. (2017/1914). *Feralny tydzień*. Fundacja Nowoczesna Polska.
- Korczak, J. (2023/1935). *Kajtuś czarodziej*. Bukowy Las.
- Korczak, J. (1978). *Pisma wybrane*. T. 2. Nasza Księgarnia.
- Kosher, H., Ben-Arieh, A. i Hendelsman, Y. (2016). *Children's rights and social work*. Springer.
- Krawczyk-Bocian, A. (2019). *Narracja w pedagogice. Teoria, metodologia, praktyka badawcza*. Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Kwieciński, Z. (1995). *Socjopatologia edukacji*. Mazurska Wszechnica Nauczycielska.
- Lalak, D. (2010). *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Lalak, D. i Ostaszewska, A. (2016). *Źródła do badań biograficznych. Listy, dzienniki, pamiętniki, blogi, materiały wizualne*. Wydawnictwo Edukacyjne „Żak”.
- Librachowa, M. (red.). (1934). *Dziecko wsi polskiej. Próba charakterystyki*. Cz. 1–2. Nasza Księgarnia.
- Maciejewska-Mroczek, E. i Witeska-Młynarczyk, A. (2023). Słowo wstępne. *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia*, 9, 7–14.
- Makaruk, K., Drabarek, K., Popyk, A. i Wójcik, S. (2023). *Diagnoza przemocy wobec dzieci w Polsce 2023*. Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.
- Mason, J. i Danby, S. (2011). Children as experts in their lives: Child inclusive research. *Child Indicators Research*, 4(2), 185–189.
- Męczkowska-Christiansen, A. (2010). Wychowanie jako kształtowanie podmiotu polityczności. *Podstawy Edukacji*, 3, 79–90.

- Michel, M. (2016). *Gry uliczne w wykluczenie społeczne w przestrzeni miejskiej. Perspektywa resocjalizacji*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Michel, M. (2020). *Pałacowe dzieci. Rzecz o pedagogii Stanisława Jedlewskiego. Na podstawie funkcjonowania Państwowego Zakładu Wychowawczo-Naukowego im. Tadeusza Kościuszki w Krzeszowicach w latach 1946–1950*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Michel, M. (2025). *Nieletni na pedagogii Stanisława Jedlewskiego. Refleksje (nie)domknięte*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Michelson, S. (2024). Children's narratives about well-being in the face of difficult life experiences: Renegotiated self-understandings as turning points. *Qualitative Social Work*, 23(2), 317–332. <https://doi.org/10.1177/14733250221133755>
- Miller, R. (1966). *Proces wychowania i jego wyniki*. Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- NIK. (2023). *Sprawozdanie z działalności NIK w 2023 roku*. Najwyższa Izba Kontroli.
- O'Reilly, M., Ronzoni, P. i Dogra, N. (2013). *Research with children: Theory and practice*. SAGE.
- Radlińska, H. (1961). *Pedagogika społeczna*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Richardson, B. (2000). Recent concepts of narrative and the narratives of narrative theory. *Style*, 34(2), 168–175.
- Rogowska-Falska, M. (1924). *Wspomnienia z małości dzieci „Naszego Domu” w Pruszkowie*. Nakładem Spółdzielni Księgarskiej „Książka”.
- Rzecznik Praw Dziecka. (2023). *Raport o stanie praw dziecka w Polsce w 2023 roku*. Biuro Rzecznika Praw Dziecka.
- Sajkowska, M. i Szredzińska, R. (red.). (2022). *Dzieci się liczą 2022. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*. Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.
- Sansone, V., Dall'Oglio, I., Gesualdo, F., Cancani, F., Cecchetti, C., Di Nardo, M., Rossi, A., De Ranieri, C., Alvaro, R., Tiozzo, E. i Gawronski, O. (2021). Narrative diaries in pediatrics: A scoping review. *Journal of Pediatric Nursing*, 59, e93–e105. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2021.02.006>
- Schmidt, C. (2018). Ethnographic research on children's literacy practices: Children's literacy experiences and possibilities for representation. *Ethnography and Education*, 15(1), 48–63.
- Smolińska-Theiss, B. (2014). *Korczakowskie narracje pedagogiczne*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Smolińska-Theiss, B. i Theiss, W. (2020). Aleksandra Majewska: w służbie dziecku i rodzinie. W: A. Walczak, L. Telka i M. Granosik (red.), *Pedagogika społeczna. Spotkania, trwanie i zmienność, pogrnicza* (s. 83–101). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/8142-778-4.07>
- Soffer, M. i Ben-Arieh, A. (2014). School-aged children as sources of information about their lives. W: G.B. Melton, A. Ben-Arieh, J. Cashmore, G.S. Goodman i N.K. Worley (red.), *The SAGE handbook of child research* (s. 555–575). SAGE Publications.
- Straś-Romanowska, M., Bartosz, B. i Żurko, M. (red.). (2010). *Badania narracyjne w psychologii*. Eneteia.
- Suchodolski, B. (1990). *Wychowanie mimo wszystko*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

- Szczepański, J. (1971). *Odmiany czasu teraźniejszego*. Książka i Wiedza.
- Szuman, S. (1933). *Sztuka dziecka. Psychologia twórczości rysunkowej dziecka*. Książnica „Atlas”.
- Szuman, S. (1946). *Psychologia wychowawcza wieku dziecięcego. Podręcznik dla matek i wychowawczyń w przedszkolach i domach dziecięcych oraz dla nauczycieli studiujących rozwój psychiczny dziecka*. Wydawnictwo „Nasza Księgarnia”.
- Tarnowski, J. (1998). *Twój głos o przyrodzie, zwierzętach i środowisku*. „Adam”.
- Theiss, W. (1988). Badania biograficzne. Przypadek „dzieci syberyjskich”. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 1, 133–146.
- Theiss, W. (1992). Szkoła i nauczyciel w okresie stalinowskim. *Kultura i Edukacja*, 1, 92–103.
- Theiss, W. (2006). Sieroctwo wojenne. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku* (t. 5, s. 566–572). Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Theiss, W. (2012). Sieroctwo wojenne polskich dzieci (1939–1945). Zarys problematyki. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 79–95.
- Trzebiński, J. (2008). Problematyka narracji we współczesnej psychologii. W: B. Janusz, K. Gdowska i B. de Barbaro (red.), *Narracja. Teoria i praktyka* (s. 23–42). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Wasilewska, A. (2013). *Archetypy świata dziecięcego. Światy wyobraźni w narracjach dzieci*. Harmonia.
- Włodarek, J. i Ziółkowski, M. (1990). *Metoda biograficzna w socjologii*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Zwiernik, J. (2018). Partycypacyjne badania dzieci jako proces emancypacyjny. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, 21(1), 25–41. <https://doi.org/10.18778/8142-231-4.04>